

İmâm Mâtürîdî'nin Ribâyla İlgili Ayetlere Yaklaşımı

Hanefi ŞOLA | <https://orcid.org/0000-0003-0142-1782>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | hanefisola@hotmail.com

Aksaray Üniversitesi | <https://ror.org/026db3d50>

Tefsir | Aksaray, Türkiye

Öz

İslam geleneğinde ribâ, genel olarak cahiliye ribâsı olarak bilinen ribe'n-nesîe/nesîe ribâsı ve ribe'l-fazl/fazlalık ribâsı şeklinde iki başlıkta tasnif edilmektedir. Rîbe'n-nesîe vade ribâsını ifade ederken, ribe'l-fazl alışveriş ribâsını ifade eder. Klasik dönemde ribânın her iki çeşidinin de haram olduğu fikri kabul görmüştür. Kur'an'da yer alan ribânın kapsamı hakkında ise iki farklı yaklaşım öne çıkmıştır. Bazı müfessirlerce söz konusu ribânın hem ribe'n-nesîeyi hem de ribe'l-fazlı beraber kapsadığı ileri sürülmüştür. Buna mukabil müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre Kur'an'daki ribânın anlam alanı sadece ribe'n-nesîe ile sınırlıdır. Bununla birlikte ribe'l-fazl da haram kabul edildiği için bu ribâ çeşidi ya hadislerle istinaden ya da sedd-i zerâî ilkesi gereği haram kılındığı görüşü dile getirilmiştir. Klasik dönemde genel olarak durum böyleyken çağdaş dönemde gelindiğinde bazı aydınlar ribâ kapsamında değerlendirilen faizin Kur'an'da sözü edilen ribâyla aynı manaya gelmediği görüşünde olmuşlardır. Bu çerçevede bugünkü bankacılık sisteminde işletilen faizin ribe'l-fazla tekabül ettiğini, Kur'an'daki ribânın ise ribe'n-nesîeye karşılık geldiğini ve Kur'an'da yasaklanan ribânın bugün cari olan faizi kapsamayacağı ileri sürmüştür. Rîbe'l-fazl ile eşitlenen bugünkü faizin, haram kılındığına ilişkin hükmün dayanağı olan hadislerin de problemlili olduğuna kanaat getirmişlerdir. Rîbe'l-fazlın klasik dönemde her ne kadar hadislerden hareketle haram kılındığı görüşü hâkim olsa da sedd-i zerâî prensibi mücibince ribe'n-nesîeye giden yolun kapatılması için yasaklandığı görüşünü öne çıkartmışlardır. Öte yandan İmâm Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) bazı görüşlerinin, çağdaş dönemde ortaya çıkmış birçok kuramla ilişkilendirildiği görülmektedir. Söz gelimi laiklik ve çoğulculuk gibi çağdaş dönemde ortaya çıkan birçok olgunun meşruiyet kazanması için Mâtürîdî referans gösterilerek İslam geleneğinde bir kök bulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili görüşlerinin, çağdaş dönemde ortaya çıkan ribâ-faiz ayrımı hususundaki görüşlere bir meşruiyet imkânı sunup sunmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Buna göre çalışmamız bu haliyle hem Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili ayetlere getirdiği yorumları içerecek hem de çağdaş dönemde ortaya çıkan birçok sorunun çözümünde çokça referans gösterilen bu ismin ribâyla ilgili ortaya konan bu yaklaşımın temellendirilmesinde bir olanak sağlayıp sağlamadığı gösterilecektir. Bu çerçevede Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili görüşleri, er-Rûm 30/39, en-Nisâ 4/160-161, el-Âl-i İmrân 3/130 ve el-Bakara 2/275-280 gibi ribâyla ilişkilendirilen ayetlere yaptığı açıklamalar üzerinden ele alınacaktır. Böylece Mâtürîdî'nin ribâ hakkındaki görüşleriyle çağdaş dönemde ortaya atılan ribâ-faiz ayrımı hakkındaki görüşlerin arasında bir örtüşme veya benzerlik bulunup bulunmadığı anlaşılmış olacaktır. Dolayısıyla da Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili ayetlere yaptığı izahların yaşadığı dönemin anlayışını mı yansıttığı yoksa çağdaş dönemde ortaya çıkan sorunun çözümüne mi katkı sağladığı görülmüş olacaktır. Bu da bir yandan tefsir alanına katkı sunmuş olacak bir yandan da çağdaş dönemde Mâtürîdî'ye yüklenen misyonun gerçekliğinin sorgulanmasına kapı aralayacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Mâtürîdî, Ribâ, Faiz, Rîbe'n-nesîe ve Rîbe'l-fazl

Atf Bilgisi

Şola, Hanefi. "İmâm Mâtürîdî'nin Ribâyla İlgili Ayetlere Yaklaşımı". *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 229-244. <https://doi.org/10.32950/rid.1335474>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 31.07.2023	Kabul Tarihi: 16.10.2023	Yayın Tarihi: 20.10.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyyatdergi@erdoğan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

Imâm Mâturîdî's Approach to the Verses about Riba

Hanefi ŞOLA | <https://orcid.org/0000-0003-0142-1782>

Asst. Prof. | Author | hanefisola@hotmail.com

Aksaray University | <https://ror.org/026db3d50>

Tafsir | Aksaray, Türkiye

Abstract

In the Islamic tradition, riba is classified under two headings as riba an-nasie, which is generally known as jahiliyya riba, and riba al-fazl. While riba an-nasie expresses the riba of maturity, riba al-fazl expresses the riba of shopping. In the classical period, the idea that both types of riba were haram was accepted. Two different approaches have come to the fore regarding the scope of riba in the Qur'an. It has been argued by some commentators that the aforementioned riba includes both riba an-nasie and riba al-fazl together. On the other hand, according to the majority of commentators, the meaning of riba in the Qur'an is limited only to riba an-nasie. However, since riba al-fazl is also considered haram, it has been expressed that this type of riba is made haram either on the basis of hadiths or in accordance with the principle of sedd-i zeroi. While this was generally the case in the classical period, in the contemporary period, some intellectuals have argued that interest, which is considered within the scope of ribā, does not have the same meaning as the ribā mentioned in the Qur'an. In this context, they argued that the interest operated in today's banking system corresponds to riba al-fazl, the riba in the Qur'an corresponds to riba an-nasie, and the riba that is prohibited in the Qur'an does not include the current interest. They also considered that the hadiths on which the ruling that today's interest, which is equated with rib al-fazl, is haram are problematic in the classical period, although the view that riba al-fazl was forbidden based on the hadiths was dominant, they emphasized the view that it was forbidden in order to close the path to riba al-naşiah in accordance with the principle of sedd al-dharā'i. On the other hand, it is seen that some of the views of Imam Maturidi (d. 333/944) in the contemporary period are associated with many theories that emerged in the contemporary period. For example, in order to gain legitimacy of many phenomena that emerged in the contemporary period such as secularism and pluralism, an attempt was made to find a root in the Islamic tradition by referring to Maturidi. In this context, in our study, it will be tried to reveal whether Maturidi's views on riba offer a legitimacy opportunity to the views on the distinction between riba and interest that emerged in the contemporary period. Accordingly, our study will not only include the comments made by Mâturîdî on the verses related to riba, and it will be shown whether this name, which is widely referenced in the solution of many problems that arose in the contemporary period, provides an opportunity to justify this approach regarding riba. In this framework, al-Mâturîdî's views on ribā will be analyzed through his explanations of the verses associated with ribā, such as al-Rûm 30/39, al-Nisâ 4/160-161, al-'Alî Imrân 3/130, and al-Baqarah 2/275-280. Thus, it will be understood whether there is an overlap or similarity between Mâturîdî's views on ribā and the contemporary views on the distinction between ribā and interest. Therefore, it will be seen whether al-Mâturîdî's explanations of the verses related to ribā reflect the understanding of his time or whether they contribute to the solution of the problem that emerged in the contemporary period. This, on the one hand, will contribute to the field of tafsir, and on the other hand, it will open the door to the questioning of the reality of the mission attributed to Maturidi in the contemporary period.

Keywords

Tafsir, Maturidi, Riba, Interest, Riba'n-nasie and Riba'l-fazl

Citation

Şola, Hanefi. "Imâm Mâturîdî's Approach to the Verses about Riba". *Rize Theology Journal* 24 (October 2023), 229-244. <https://doi.org/10.32950/rid.1335474>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 31.07.2023	Date of Acceptance: 16.10.2023	Date of Publication: 20.10.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

İmâm Mâtürîdî kelâmi bir mezhep kurucusu, ilk usûl-i fıkıh çalışmalarında bulunan ve ilk dirâyet tefsir çalışması yapan isimlerin arasında olmasına rağmen klasik dönemde hak ettiği ilgiyi gördüğü söylenemez. Bu sebeple olsa gerek ki onun birçok çalışması günümüze ulaşmamış, hatta kaynaklarda onun hayatıyla ilgili veriler bile oldukça yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte çağdaş dönemde, özellikle de son yirmi yılda ona dair büyük bir teveccüh belirmiş, kendisi hakkında yapılan çalışmaların sayısında hayli bir artış meydana gelmiştir. Ancak söz konusu çalışmaların önemli bir kısmında onun görüşleri, laiklik ve çoğulculuk gibi çağdaş dönemde ortaya çıkan birçok kurama kaynaklık edebileceği yönünde iddialar ileri sürülmüştür. Bu bağlamda çağdaş dönemde ribâ konusunda da yeni yaklaşımlar ortaya çıkmış, Kur'an'da sözü edilen ribâ ile çağdaş dönemdeki bankacılık sistemindeki faizin aynı mahiyette olmadığını, bu itibarla bankalar tarafından tevdi edilen basit faizin alınmasında bir mahzurun bulunmadığı savunulmuştur. Bu noktada Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili görüşleriyle çağdaş dönemde ribâ hakkında ortaya çıkan yeni görüşlerin birbiriyle örtüştürülmesi amacıyla muhtemel bir çalışma söz konusu olabilir. Böylesi bir girişime karşı olarak Mâtürîdî'nin ribâ konusundaki yaklaşımı ile çağdaş dönemdeki ribâ konusundaki ortaya atılan yeni yaklaşımlar arasında bir örtüşmenin bulunup bulunmadığı incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmamız Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili ayetlere yaklaşımı ve ribâ meselesini nasıl değerlendirdiği hakkındadır. Bu çerçevede Mâtürîdî'nin, nüzul tertibi dikkate alınarak Rûm 30/39, Nisâ 4/160-161, Âl-i İmrân 3/130 ve Bakara 2/275-280. ayetlere yönelik yaklaşımı ve ribâyla ilgili değerlendirmeleri hakkında olacaktır. Çalışmanın temel sorunsalı ise, Mâtürîdî'nin Kur'an'da açık bir şekilde yer alan ribâ yasağıyla ilgili ayetlere olan yaklaşımı ve değerlendirmelerinin, çağdaş dönemde ribâ hakkında ortaya çıkan yeni yaklaşımlara kaynaklık edip edemeyeceğini tartışmaktır. Zira çağdaş dönemdeki bazı çalışmalarda Mâtürîdî'nin din-şariat ilişkisine dair düşüncesinin oturduğu zemine göre Kur'an'da açık bir şekilde yer alan ahkâmın yeni değişmelere paralel olarak değişebileceği savunulmaktadır. Bu itibarla Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili görüşlerinin, mezkûr düşünce ekseninde ortaya çıkan yeni yaklaşımları destekleyip desteklemediği incelenecektir. Buna bağlı olarak çalışmanın amacı, Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili ayetlere yaklaşımı ve genel olarak ribâ konusundaki değerlendirmeleri ile çağdaş dönemde ribâyla yönelik ortaya çıkan görüşleri karşılaştırmak ve böylece Mâtürîdî'nin görüşlerinin söz konusu yeni yaklaşımlarla örtüşüp örtüşmediğini ortaya koymaktır.

Mâtürîdî üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında bunların arasında Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili görüşlerini değerlendiren herhangi bir çalışmayla karşılaşmamıştır. Bununla birlikte müstakil olarak ribâ-faiz hakkında ve Mâtürîdî'nin ribâ haricinde bazı ahkâm konularına yönelik yaklaşımını ortaya koyan bazı çalışmalara rastlanmaktadır.¹

Çalışmada öncelikle ribânın kavramsal çerçevesi, klasik ve çağdaş dönemde ribâyla olan yaklaşımlara temas edilecektir. Ardından Mâtürîdî'nin nüzul sırasına göre ilgili ayetlere yaklaşımına ve ribâyla ilgili değerlendirmelerine yer verilecektir. Bu değerlendirmeler esnasında Mâtürîdî'nin yaklaşımı ile çağdaş dönem tartışmaları mukayese edilecektir. Böylece Mâtürîdî'ye atfedilen din-şariat ilişkisi muvacehesinde Mâtürîdî'nin ribâyla ilgili değerlendirmelerinin çağdaş dönemde ortaya çıkan ribâyla ilgili görüşlerle örtüşüp örtüşmediği ortaya konmuş olacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

"Ribâ/ربا", Arapçada, "ر ب و /re-be-ve; rübüv; ribâ) kökünden türeyen bir masdar olup sözlükte, "fazlalaşmak, artmak, çoğalmak, yükseğe tırmanma" gibi anlamlara gelir.² Mezkûr kelimenin kendisinden türediği kökün temelde "artış, yükseklik ve çıkıntı" manasına geldiğini söyleyenler olduğu gibi "artışla birlikte şişip kabarmak" manasına geldiğini ifade edenler de olmuştur.³ Öte yandan Arapçada isim şeklinde de kullanılan "ribâ" sözcüğü, "büyüyüp olgunlaşma, yetişme" manasını da içerir. Ribâ ile aynı kökten gelen "rabve", "rubve", "râbiye" ve "rebât" sözcükleri ise, "çıkıntılı yer, tümsek, tepecik" gibi manalara gelir. Bu kapsamda Arapların düz araziye oranla daha yüksek olan yerlere "râbiye", canlıları besleyerek yetiştirme ve büyütme "terbiye" şeklindeki tabirlerinin⁴ her ikisinin bu anlamlarıyla Kur'an'da da yer aldığı görülür.⁵

¹ Bk. Asiye Yolcu, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ında Fikhî görüşleri (Mâide Suresi örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Murat Sevinç, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ında Fikhî görüşleri (Nisa Suresi örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Hanefi Şola, *İmâm Mâtürîdî'nin Din-Şariat İlişkisi Bağlamında Toplumsal Düzen Ve Hukuk İle İlgili Ayetlere Yaklaşımı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

² Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mücmelü'l-Lügâ*, thk. Zühre Abdülmuhsin Sultân (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 2/417; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihhâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 6/2349-1350; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensâr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 14/304-306.

³ İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lügâ*, 2/417; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/305-306.

⁴ İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lügâ*, 2/417; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/305-306.

⁵ Birinci anlam için bk. el-Hâcc 22/5; el-Fussilet 41/39. İkinci anlam için ise bk. en-Nahl 16/92.

“Ribâ” kelimesi borç, alışveriş vb. işlemlerde kök anlamına uygun olarak “artış, fazlalık, borç/ödünç verilen mala ilave edilen artış anlamına gelir. Sözcüğün if’âl babındaki masdarı, “artırmak, ribâ alıp vermek, tefecilik yapmak suretiyle malını çoğaltmak” manasına gelirken, aynı babın ism-i fâil babındaki “murbî” kelimesi “ribâcî” anlamına gelir.⁶

Ribâ sözcüğünün İslam öncesi devirdeki kullanımına bakıldığında bilindik örfî anlamında kullanıldığına ilişkin bazı bilgilere rastlanır. Bu kapsamda Ebû Vehb b. Amr’ın Kâbe’nin yeniden yapılışı esnasında Kureyşlilere şöyle seslendiği belirtilir: “Ey Kureyşliler! Kâbe’nin yapımında sadece temiz kazancınızla katkıda bulunun. Bu işe ne zinadan elde edilen gelirler ne ribâ ne de insanlardan zorla alınan mallar girsin.”⁷ Mezkûr ifadelerle göre hem ribâ sözcüğünün bilindik anlamda ribâ manasında kullanıldığını hem de Arapların onu çirkin bir iş olarak nitelediğini söylemek mümkündür.

Ribâ kelimesinin ve türevlerinin Kur’an’daki kullanımlarına bakıldığında on beş ayette toplam yirmi defa geçtiği görülür. Bu çerçevede mezkûr kelime on iki yerde, “artma,⁸ kabarma,⁹ yüksek yer/tepe,¹⁰ yükselen/üste çıkan,¹¹ [şiddet] sürekli artan,¹² daha çok/fazla,¹³ bakma/yetiştirme¹⁴” şeklindeki manalarıyla lügat anlamlarına uygun olarak kullanılırken¹⁵ sekiz yerde örfî anlamındaki ribâ manasında kullanıldığını¹⁶ söylemek mümkündür. Bu ayetlerle ilgili değerlendirmelere bilahare Mâturîdî’nin yaklaşımı ortaya konurken yer verilecektir.

İslam geleneğinde ribânın tanım ve mahiyetine baktığımızda karşımıza nesîe ribâsı ve fazıl ribâsı şeklinde iki tür ribâ çıkmaktadır. Cahiliye ribâsı olarak da bilinen nesîe ribâsı, “Belli bir müddetle verilen borcu, süresini uzatma karşılığında alınan fazlalıktır.”¹⁷ Olarak tanımlanır. Buna mukabil fazlalık ribâsı ise, “Aynı cins ve miktardaki malların mübadele edilmesi/satılması sonucunda ortaya çıkan fazlalık”¹⁸ olarak tarif edilir.

2. Cahiliye Döneminde Ribâ

Cahiliye döneminde ribâ, vadeli olarak yapılan bir alışverişte verilen bir malın veya borcun ya da herhangi bir hakkın vadenin uzatılmasına karşılık artırılması olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda tabiîn âlimlerinden Katâde, câhiliye dönemine ait ribâ uygulamasının, “Kişi, ticaret malını aralarında belirledikleri bir vadeye bağlı olarak satardı. Vade süresi dolduğunda borçlu kişi/müşterisi borcunu ödeyemezse, borcu veren alacağını artırır vadeyi de ertelerdi.”¹⁹ şeklinde olduğunu belirterek söz konusu borcun alışveriş neticesinde vaki olduğunu söyler. Buna mukabil Zeyd b. Eslem, “Câhiliyede ribânın; ‘Bir adamın başka bir adamdan alacağı vadeli bir hakkı olurdu. Vade dolunca ‘borcunu ödeyecek misin, yoksa artıracak mısın?’ derdi. Eğer öderse ne ala, ödeyemezse hakkını artırır, buna karşılık da borçlusunun vadesini de ertelerdi.”²⁰ şeklinde olduğunu belirterek bu uygulamanın sadece alışverişte değil, her türlü alacakta vaki olduğunu vurgular. Buna göre Katâde’nin cahiliye dönemindeki ribânın vadeli alışverişler neticesinde olduğunu, buna mukabil Zeyd b. Eslem’in kişinin başkasının üzerindeki hakkı olan her türlü alacakta gerçekleştiğini belirtmekte olduğu anlaşılır. Bu itibarla Zeyd b. Eslem’in verdiği bilgiler dikkate alınırca cahiliyede ribâ sadece alışverişten kaynaklanan mallarda değil, hak kavramı bağlamında her türlü alacakta gerçekleşen bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür.

Cahiliye dönemindeki ribâ uygulamasına ilişkin Cessâs ise “Câhiliye dönemi Araplarının bilip uyguladıkları ribâ, üzerinde antlaşma sağladıkları bir fazlalık karşılığında, dirhem ve dinarları vadelenmek suretiyle ödünç/karz vermekten ibaretti. Parayla alışveriş yapmayı bilmezlerdi.”²¹ şeklindeki ifadelerle yer verir. Buna göre Cessâs’in cahiliye döneminde cari olan ribâyâ

⁶ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 14/305-308.

⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevîyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1426/2005), 110.

⁸ Bk. er-Rûm 30/39.

⁹ Bk. el-Hâc 22/5; el-Fussilet 41/39.

¹⁰ Bk. el-Mü'minûn 23/50.

¹¹ Bk. er-Ra'd 13/17.

¹² Bk. el-Hakka 69/10.

¹³ Bk. en-Nahl 16/92.

¹⁴ Bk. eş-Şuarâ 26/18; el-İsrâ 17/24.

¹⁵ Bk. el-Bakara 2/265, 276; er-Ra'd 13/17; en-Nahl 16/92; el-İsrâ 17/24; el-Hâc 22/5; el-Mü'minûn 23/50; eş-Şuarâ 26/18; er-Rûm 30/39; el-Fussilet 41/39; el-Hakka 69/10.

¹⁶ Bk. el-Bakara 2(275-276, 278; Âl-i İmrân 3/130; Nisâ 4/161.

¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdik Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-‘Arabî, 1992), 2/186.

¹⁸ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdillhamîd es-Sivâsî, *Şerhu fethi'l-kadîr*, nşr. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 7/4.

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-‘Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir- Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire, Mektebetü İbni Teymiyye, 1955-1969), 6/8.

²⁰ Mâlik b. Enes, *Muvatta el-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (Abu Dabi, Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004), 4/971-972.

²¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/184.

ilişkin bu izahı, câhiliye Araplarının bir tür sözleşme ile birbirlerine ribâ mukabilinde ödünç/karz verdiklerini, dolayısıyla ödünç ribâsını bildiklerini gösterir. Taberî'nin, Abbas b. Abdilmuttalib'in Sakif kabilesine mensup Benî Âmîr'den bazı kimselere ribâ karşılığında ödünç verdiğine ilişkin rivayet de²² Cessâs'ın belirttiği ödünç/karz ribâsı şeklindeki uygulamayı destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Cessâs'ın da cahiliye ribâsını Zeyd b. Eslem'den gelen rivayetle aynı paralelde anladığını ve onu sadece alışverişte sınırlı değil, ödünç verilen şeyleri de kapsayan bir işlem olarak algıladığı ifade edilebilir.

Tüm bu izahlara göre cahiliye döneminde uygulanan ribâ; alışveriş, "hak" ifadesi bağlamında her çeşit mal ve ödünç/karz vermektan kaynaklanan her türlü alacağın, vadesini erteleme karşılığında alacağı da artırmak şeklinde cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Mezkûr uygulama türlerinin de literatürde genel olarak nesie ribâsı şeklinde ifadelendirildiği görülür. "Ribâ, sadece nesiede/vadede olur"²³ şeklindeki rivayet de bunu destekleyen bir argüman olarak değerlendirilebilir.

3. İslâm Geleneğinde Ribâ

İslam hukuk geleneğinde ribâ, nesie ve alış-veriş ribâsı şeklinde iki başlıkta ele alınır. Nesie ribâsı, satım aktinden veya ödünç vermektan doğan borçlarda vade durumunun ertelenmesine bağlı olarak söz konusu olmaktadır. Bedellerden birinin ertelenmesinden dolayı kendisine "nesie ribâsı" denen ribânın bu çeşidine, borç işlemlerinde gerçekleştiği için "karz ve deyn/borç ribâsı" denmiştir.²⁴ Söz konusu ribâ, cahiliye döneminde en yaygın uygulama olduğu²⁵ ve Hz. Peygamber'in bu uygulama için "cahiliye ribâsı"²⁶ ifadesini kullandığı için "cahiliye ribâsı" olarak da adlandırılmıştır. Keza mezkûr ribâ, Kur'an tarafından yasaklanan ribâ çeşidinin bu olduğu ileri sürülerek "Kur'an ribâsı" olarak da anılmıştır.²⁷ Ayrıca nesie ribâsına "celî ribâ" da dendiği ve İslam'ın esasen ribânın mezkûr çeşidini yasakladığı da belirtilmiştir.²⁸

Buna mukabil, bedelli peşin bir akitte taraflardan birinin karşılıksız olarak aldığı fazlalık, alış-veriş ribâsı olarak adlandırılmış ve bu ribâ çeşidi fazlalık ribâsı/ribe'l-fazl şeklinde değerlendirilmiştir. Ribânın adı geçen çeşidinin cahiliye Arap toplumunda bilinmediği ve ilk defa Hz. Peygamber tarafından izah edilerek haram kıldığı belirtilmiştir.²⁹ Bu çerçevede cinsleri aynı olan malların peşin olarak mübadele edildiğinde biri diğerinden fazla olması halinde fazlalık ribâsının, cinsleri aynı veya farklı olan malların mübadelesinde birinin peşin, diğerinin ertelenmesi/geciktirilmesi halinde ise nesâ/veresiye ribâsının gerçekleştiği ifade edilmiştir.³⁰

Kur'an'da ribânın haram kılınışı, nüzûl sıralamasına göre er-Rûm 30/39, en-Nisâ 4/160-161, el-Âl-i İmrân 3/130 ve el-Bakara 2/275-280. ayetlerde bildirildiği belirtilir. Ribâ konusunun ele alındığı bu ayetlerin faizi tek seferde değil, farklı zamanlarda tedrici bir yol izleyerek yasakladığı ileri sürülür. Bu süreçte Kur'an'ın zenginlerin mallarında fakirlerin haklarının bulunduğunu hatırlatılarak onlara yardım etme tavsiyesinde bulunması,³¹ karz-ı hasen vermeye teşvik etmesi,³² zekâtı farz kılması³³ ve haksız kazanç yollarını yasaklaması³⁴ gibi birtakım tedbirlerle uygulamaya koyduğu ifade edilir.³⁵ Bu tedbirlerle birlikte mezkûr ribâ ayetlerinde öncelikle tefecilerin ribâ elde etmek için insanlara sağladıkları para ve malların Allah nezdinde artmayacağı bildirilerek eleştirilmelerine,³⁶ sonra Yahudilerin ribâyâ dayalı işlemlerinden dolayı bazı nimetlerden mahrum bırakıldıklarına,³⁷ daha sonra fahiş bir şekilde ribâ almanın yasaklandığına,³⁸ en son olarak da tamamen harâm kılındığına³⁹ dikkat çekilir.⁴⁰ Buna

²² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/22-23.

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Kitâbu'l-Buyu", 79 (2069).

²⁴ Ömer b. Abdilâzîz el-Metruk, *er-Ribâ ve'l-mu'âmelâtu'l-masrafiyye* (Riyâd: Dâru'l-Âsime, Riyad 1414), 157.

²⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/184.

²⁶ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuad Abdullbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991), "Kitâbu'l-Hacc" 19 (147/1218).

²⁷ Sâmi Hasan Ahmed Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâli'l-masrafiyye bimâ yettefiku ve ş-şeriatu'l-İslâmiyye* (Kahire: Matbaatu's-Şark ve Mektebetuhâ, 1982), 113-114.

²⁸ Ebû Muhammed (Ebû'l-Mehâsin) Muhyiddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Alî et-Teymî, *İlâmü'l-muvakkî'n 'an rabbi'l-âlemîn*, nşr. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 2/103.

²⁹ Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâli'l-masrafiyye*, 158-161.

³⁰ Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâli'l-masrafiyye*, 162-163.

³¹ Bk. el-Bakara 2/177, 215; Nisâ 4/36.

³² Bk. el-Bakara 2/245; Mâide 5/12; Hadîd 57/11.

³³ Bk. el-Bakara 2/110, Tevbe 9/60.

³⁴ Bk. el-Bakara 2/188; Nisâ 4/29, 161.

³⁵ Ali Rıza Gül, "İslam'da Fazın Yasağının Temeli Olarak Câhiliyye Ribâsı Kavramı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/1 (Sivas-2017), 734-735.

³⁶ Bk. er-Rûm 30/39.

³⁷ Bk. en-Nisâ 4/160-161.

³⁸ Bk. el-Al-i İmrân 3/130.

³⁹ Bk. el-Bakara 2/275.

⁴⁰ Muhammed Ali es- Sâbûnî, *Ravâ'i'u'l-beyân tefsîru âyati'l-ahkâm mine'l-Kur'an* (Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1980), 1/389-391; Gül, "İslam'da Fazın Yasağının

göre ribânın, tıpkı içki ve şarabın yasaklanmasında olduğu gibi, tedrici bir yol izlenerek yasaklandığı kabul edilir.

Görüldüğü üzere İslâm geleneğinde ribâ hakkında bir ayırım yapılmış, ancak bunların hükümlerinde bir farklılıktan söz edilmemiştir. Dolayısıyla hem nesîe hem de fazlalık ribâları kendilerinden uzak durulması gereken haram uygulamalar olarak değerlendirilmiştir.

4. Çağdaş Dönemde Ribâ ve Faizle İlgili Yeni Yaklaşımlar

Çağdaş dönemde ribâ ve faiz konusuna farklı yaklaşan ve bu yaklaşımları sebebiyle gelenekçi çevrelerce ağır eleştirilere maruz kalan birçok isim öne çıkmıştır. Bu isimlerden görüşlerine ilk yer vereceğimiz isim Abdulaziz Çavış'tır (ö. 1928). O, Kur'an'da kesin olarak yasaklanan ribânın kat kat arttırılan veresiye ribâsı olduğunu ileri sürer. Basit faiz seviyesindeki bir fazlalık karşılığında borç verme işleminin Kur'an'da yasaklanan ribânın kapsamına girmeyeceğini savunur. Bu seviyedeki faizin, "Az vermek, çok vermek hükmündedir" şeklindeki usûl ilkesinden hareketle kat kat arttırılan ribâyâ kapı aralamasını engelleme (sedd-i zerâî) ilkesi doğrultusunda haram kabul edildiğini ileri sürer.⁴¹

M. Reşîd Rızâ (ö. 1935), İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) "hâfi ribâ" olarak adlandırdığı fazlalık ribâsı hakkındaki görüşüyle Üsâme b. Zeyd'in (ö. 54/674) rivayet ettiği "Ribâ ancak veresiyede olur" meâlindeki hadise ve İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) fazlalık ribâsı hakkındaki görüşüne istinaden Kur'an'daki ribânın ikinci vadeye karşılık gelen ek fazlalık olduğunu söyler. Ona göre Kur'an'da yasaklanan ribânın Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) vb. sahâbilerin "altı mal" hadislerine konu olan fazlalık ribâsını kapsıyor olması söz konusu değildir. Ancak klasik dönem alimleri Kur'an'da haram kılınan nesîe ribâsının kapsamına fazlalık ribâsını da ekleyerek onu da haram kabul etmişlerdir. R. Rızâ fazlalık ribâsının sedd-i zerâî yoluyla yasaklandığını belirtir ve bu ribânın Kur'an'da güçlü bir tehdide konu olan nesîe ribâsına dahil edilemeyeceğini belirtir. Çünkü fazlalık ribâsında zarar ve zulmün bulunmadığını ve bazı hadislerde söz konusu işlemin ribâ olarak nitelenmesinin mecâzî mürsel kabilinden olduğunu savunur.⁴²

İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), ribe'l-fazlın haram oluşunun kat'i olmadığını İbn Abbâs ve Usâme b. Zeyd gibi sahâbiler ve onlara tabi olan Mekke fâfihlerinin buna cevaz verdiklerini ileri sürer. Keza Makâsîd bağlamında haram kılınan şeyler, fıkhîtaki, "Zaruretler mahzurları mübah kılar." ve "Sedd-i zerâî yoluyla haram kılınan şeyler racih maslahata binaen caiz olur." İlkelerinden hareketle ribe'l-fazlın ihtiyaç olması halinde caiz ve mübah olduğunu ifade eder.⁴³ Son Osmanlı ulemasından Mensurîzâde Mehmed Saîd (ö. 1923), ribânın, paranın fazla bir parayla satılması manasına geldiği için haram kılındığını belirtir. Kanun ile tayin edilen faizlerin ise şer'an haram olmadığını, kanunî faizin paranın miktarına ve müddetine göre belirlendiğini, dolayısıyla faizin paranın kira bedeline tekabül ettiğini ileri sürer.⁴⁴

Mısırlı İslam hukukçusu Abdurrezâk es-Senhurî (ö. 1971), Kur'an'da yasaklanan ribânın bugün mürekkep faiz olarak adlandırılan ve birkaç yıl içinde sermayeyi kat kar arttıran cahiliye ribâsı olduğunu belirtir. Ona göre Kur'an'da yasaklanan ribâ makâsîd açısından haram kılınmış olup bugün de geçerliliğini korumaktadır. Fazıl ribâsı ise makâsîd yoluyla değil, vesâil yoluyla haram kılınmış ve bu yüzden onun haramlığı geçerliliğini kaybetmiştir.⁴⁵

Suriyeli alimlerden Ma'ruf ed-Devâlibî, İslam'da haram kılınan ribânın, borç veren zenginlerin yüksek orandaki fazlalıklarla fakirleri sömürdükleri bir işlem olduğunu belirtir. Ona göre şirketlerin çoğaldığı günümüzde ise üreticilere verilen makul orandaki fazlalık Kur'an'daki ribâ kapsamına girmez. Ribânın yasaklanmasındaki temel amaç, varlıklı ve servet sahibi kişilerin zayıf ve ihtiyaç sahiplerini sömürmesini engellemektir. Oysa günümüzdeki krediler büyük oranda üretim kredileridir. Önceki faizciler varlıklı kimseler, faizi alanlar ise zayıf kimseler iken; bugün durum böyle değildir.⁴⁶

Fazlurrahman, klasik dönem fakihlerinin ribâyla ilgili yasağın alanını genişleterek onu hem ticari hem de ticari olmayan bütün ödünç alıp verme işlemlerine teşmil ettiklerini ileri sürer. Ona göre çağdaş dönem banka faiz sistemi ribâdan temelde farklıdır. Çünkü ona göre Kur'an'ın karşı çıktığı ribâ, asıl borcu birkaç defa katlanarak arttırılması suretiyle acı bir sömürü aracıdır. Buna mukabil bugünkü faiz sisteminin gayesi ise kalkınmaya yönelik olup sömürü maksadını taşımamaktadır.⁴⁷ Ayrıca "Sünnet ribâ"sı olarak bilinen fazlalık ribâsına da temas eder ve bununla ilgili varid olan hadislerin ciddi çelişkiler barındırdığını ileri sürer.

Temeli Olarak Câhiliyye Ribâsı Kavramı", 734-735.

⁴¹ Hamûd, *Tatvîru'l-A'mali'l-Masrafiyye* 234-235.

⁴² Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hekîm (Tefsîru'l-menâr)* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1954), 3/113-117; 4/123-127. Ayrıntılı bilgi için bk. Özgür Kavak, *Modern İslam Hukuk Düşüncesi* (İstanbul: Klasik, 2011), 330-340.

⁴³ İzmirli İsmail Hakkı, "Ribe'l-Fazl ve Ribe'n-Nesîe", *Sebilü'r-Reşâd [Sırât-ı Mustakîm]*, 11/275 (İstanbul-1329), 231.

⁴⁴ Mensurîzâde Mehmed Saîd, "İctihad Hataları", *İslam Mecmuası*, 3/28 (1331), 649-650.

⁴⁵ Abdurrezâk Ahmed es-Senhurî, *Masâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, ts.), 3/169-171.

⁴⁶ Senhûrî, *Masâdiru'l-hak*, 3/163.

⁴⁷ Fazlurrahman, *İslamî Yenilenme*, çev. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 98-99.

Hatta bu hadislerin ribâ konusundaki anlayışın katılaşmasına paralel olarak bilahare üretildiğinden bahseder.⁴⁸

Günümüz akademisyenlerinden Süleyman Uludağ'a göre ise Kur'an'da yasaklanan ribâ, fahiş yani kanunen yasaklanan mürekkep/bileşik faizdir. Alışverişte vaki olan fazıl ribâsıyla alakalı varid olan hadisler ise Ortadoğu bölgesinde yoğun ticari ve iktisadi uygulamaların cari olduğu karmaşık ribâ kavramının bir ürünüdür. Uludağ ayrıca bu konuyla ilgili Saîd b. Hudrî'den nakledilen "altı mal" hadisinin de sahih olmayıp problemlili bir hadis olduğunu ileri sürer.⁴⁹

Görüldüğü üzere çağdaş dönemde ribâ ayrımı üzerinde özellikle durulmuştur. Buna göre Kur'an'daki ribâ nesîe ribâsı olup kesin bir şekilde haram kabul edilmiştir. Ancak fazlalık ribâsı her ne kadar hadislerle istinaden şekillenmiş olsa da bu konudaki hadisler de problemlili görülmüş ve mezkûr ribânın sedd-i zerîa ilkesi gereği ictihad yoluyla haram kabul edilmiş bir hüküm olarak gösterilmeye gayret edilmiştir. Böylece söz konusu ribâ hükmünün nas yoluyla değil, ictihad yoluyla elde edildiğini ve şartlar değiştiğinde yine ictihadla bu hükmün kaldırabileceğine işaret edilmiştir. Böylece günümüz bankacılık sistemindeki basit faizin kullanılmasında bir mahzurun bulunmadığı temellendirilmeye çalışılmıştır.

5. İmâm Mâtürîdî'nin Ribâ Ayetlerine Yaklaşımı

Bu başlık altında Mâtürîdî'nin mezkûr ribâ ayetleri hakkında ortaya koyduğu yaklaşımın üzerinde durulacaktır. Mezkûr ayetler işlenirken münasebet düştükçe klasik dönem müfessirleri ile çağdaş dönemde ortaya çıkan farklı izahlara da yer verilecektir.

5.1. er-Rûm 30/39. Ayet

Ribânın haram kılınına ilişkin nazil olan ilk ayetin, "İnsanların mallarından artması için ribâ olarak verdikleriniz, Allah katında artmaz Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekât/sadakalar ise oldukça bereketli olur. İşte bunlardır sevaplarını kat kat arttıran kimseler!" meâlindeki Rûm 30/39. ayet olduğu belirtilir. Bu ayette yer alan, "Vemâ âteytum min riben li-yerbuve fi emvâli'n-nâs felâ yerbû indellâh/İnsanların mallarından artması için ribâ olarak verdikleriniz, Allah katında artmaz" şeklindeki ifadede temas edilen ribânın, bilindik anlamda harâm kılınan ribâyla ilişkilendirenler olduğu gibi onu ondan farklı bir şekilde değerlendirenler de söz konusu olmuştur. Tabî'n müfessir Süddî el-Kebîr'den (ö. 127/745), bu ayetin Kureyş ile Sakif kabilelerinin karşılıklı ribâyâ dayalı işler yapmaları sebebiyle nazil olduğuna ilişkin bir rivayet nakledilir.⁵⁰ Keza Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) de ayetteki ribânın haram kılınmış bilindik ribâ olduğunu kabul ettiği görülür. Buna mukabil içinde İbn Abbâs (ö. 68/688), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713[?]), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) gibi isimlerin bulunduğu müfessirlerin büyük çoğunluğu, bu ribânın haram kılınan bilindik ribâ anlamında değil, "daha fazlasını almak düşüncesiyle verilen hediye ve bağışlar"⁵¹ anlamına geldiğine neticesine ulaşmışlardır. Buna göre ayette sözü edilen ribânın kendisinde Allah'ın rızasının aranmadığı bir tür işlem olduğuna ve söz konusu uygulamanın kişiye herhangi bir sevap veya günah kazandırmadığına dikkat çekilir.⁵² Bu görüşü savunan müfessirlerden bazıları, ribânın harâm ve helâl olmak üzere iki çeşidinin bulunduğunu, mezkûr türe giren ribânın kişiye sevap kazandırmayan bir çeşit mübah bir işlem olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵³ Bunun yanında söz konusu işlemin, "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma" meâlindeki Müddesir 74/6. ayetine istinaden hususi olarak Hz. Peygamber'e yasaklandığını belirtenler de olmuştur.⁵⁴

Söz konusu ayette ele alınan ribânın mahiyeti konusunda Mâtürîdî'nin yaklaşımına bakıldığında onun da müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından savunulan görüşü benimsediği görülmektedir. O, mezkûr ayetteki ribânın harâm kılınan ribâ değil, daha fazlasını alma düşüncesiyle hediye ve bağışta bulunma anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu anlamıyla uygulanan ribâ işleminin helâl olduğunu, kişiye günah ya da sevap kazandırmadığını, insanların bu işlemi yapmasında da herhangi bir sakıncanın

⁴⁸ Fazlurrahman, "Ribâ ve Faiz", çev. Hakan Şahin, *Ribâ ve Faiz Nedir, Ne Değildir* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 208-233.

⁴⁹ Süleyman Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998), 69-72. Çağdaş dönemde ribâyâ ilişkin farklı yaklaşımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öztürk, *Ribâ ve Faiz Nedir Ne Değildir* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 98-122.

⁵⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001) 6/339.

⁵¹ Bu anlam dikkate alındığında ayet şöyle meallendirilebilir: *İnsanların mallarıyla karşılığını fazlasıyla alınız diye yaptığınız bağışların Allah nezdinde bir getirisi söz konusu değildir.*

⁵² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/103-106; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh el-Fevzân (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430), 18/64; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlümü't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1412), 6/273; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 4/339; Ebü'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 4/339-340.

⁵³ Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4/339-340; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'u li'l-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 14/36.

⁵⁴ Beğavî, *Me'âlümü't-Tenzil*, 6/273.

bulunmadığını söyler. Bununla birlikte “Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma” meâlindeki Müddesir 74/6. ayetina atıfta bulunarak bu uygulamanın hususi olarak Hz. Peygamber’e yasaklandığını vurgular.⁵⁵ Dolayısıyla mezkûr ayetle bilindik anlamdaki ribâ arasında bir bağlantı kurmaz. Ayrıca ribânın tedrici bir şekilde yasaklandığını ve mezkûr ayetin bu konuda nazil olan ilk ayet olduğunu beyan edenlerin görüşünü de paylaşmadığı anlaşılır.

5.2. en-Nisâ 4/161. Ayet

en-Nisâ 4/161. ayetin her ne kadar ribânın tedrici bir şekilde yasaklandığını savunanlardan bazılarının göre ribânın yasaklanmasına ilişkin nazil olan üçüncü ayet olduğu söylenebilir de⁵⁶ müfessirlerin çoğunluğuna göre bu ayet ribâyla ilgili olarak nâzil olan ilk ayettir. Kendinden önceki ayetle birlikte meâli şöyledir: “Biz vaktiyle Yahudilerin yaptıkları zulüm, Allah yolundan alıkoymak ve kendilerine yasak edilmesine rağmen faiz almaları sebebiyle kendilerine helal olan bazı yiyecekleri haram kıldık.” Görüldüğü üzere bu ayetlerde ribâ meselesine Yahudilere atıfta temas edilmektedir. Ayetteki, “...kendilerine yasak edilmesine rağmen ribâ almaları sebebiyle” şeklindeki ifadede bu işlemin Yahudi şeriatında da yasaklandığını söylemek mümkündür. Nüzûl dönemindeki Yahudilerin söz konusu işlemi nasıl icra ettiklerine dair Taberî, Yahudilere yasaklanan bu ribânın, vadesinin uzatılmasına karşılık ana mala eklenen fazlalığı ifade eden ribâ olduğunu belirtir.⁵⁷ Buna göre Yahudilerin arasında uygulanan ribânın, cahiliye döneminde Arapların arasında vaki olan nesîe ribâsıyla aynı olduğuna işaret etmiş olur. Ayrıca mezkûr ayette ribânın Yahudilere yasaklanmış olmasından hareketle önceki tüm ümmetlere yasaklandığı sonucunu çıkartan müfessirlere de rastlanmaktadır.⁵⁸ Bu ayete istinaden söz konusu yasağın Müslüman olmayan toplumlar için de geçerli olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.⁵⁹

Çağdaş dönemde ribânın tedrici bir şekilde yasaklandığını savunan bazı isimler, en-Nisâ 4/61. ayetinin, “Ey iman edenler! Kat kat arttırılan ribâyı yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.” meâlindeki Âl-i İmrân 3/130. ayetinden sonra indiğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu kronoloji ile ilgili iddia şöyle gerekçelendirip temellendirilir: Müslümanlara yasaklanmayan bir uygulamanın Yahudiler için kabahat görülmesi çelişki arz eder. Dolayısıyla Yahudilerin ribâ sebebiyle cezalandırılacağını bildiren ayetten önce, ribânın Müslümanlara da yasaklandığını ifade eden bir ayetin bulunması gerekir. Bu itibarla mezkûr ayet, el-Âl-i İmrân 3/130. ayetten sonra inmiş olması gerekir.⁶⁰

Mâtürîdî söz konusu ayetin tefsirinde ayetin, ribânın sadece Müslümanlara değil, daha önceki tüm ümmetlere de yasaklanmış olduğuna dair işaretler taşıdığını söyler.⁶¹ Bu yaklaşımını Mutaffifin 83/1. ayetini izah ederken gösterir ve mezkûr ayette ribânın tüm dinlerde genel bir haramlığa işaret edildiğini belirtir.⁶² Buna mukabil söz konusu ayetin bağlamında Yahudiler arasında cari olan ribâ uygulamasının mahiyetine ilişkin herhangi bir bilgiye yer vermez. Bu yasağın gayri müslim toplumlar için geçerli olduğuna dair bir şeyden de bahsetmez. Ancak “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve şayet inanyorsanız, geri kalan ribâyı bırakın” şeklindeki Bakara 2/278. ayetinin antlaşmalı gayri müslimlere de ribâyı terk etmesini ilzam ettirdiğini ifade eder.⁶³

Aynı ayete Bakara 2/228. ayetinin tefsirinde de dikkat çeker ve ribâyla alakalı şu ilgi çekici izahı yapar: Müslümanlara dâruislâmın dışındaki yerlerde ribâ almaları caiz kılınmıştır.⁶⁴ Bu ifadelerle göre Mâtürîdî’nin ribânın dâruislâmında meskûn tüm vatandaşlara haram, dâruislâm dışındaki yerlerde Müslümanlara helâl olduğu sonucunu çıkartır. Söz konusu yaklaşım bu haliyle, Yahudilerin ribâ yasağını sadece kendi aralarında olduğunda söz konusu olacağına, Yahudi olmayanlar olduğunda bir sakınca olmayacağına ilişkin yaklaşımlarını anımsatır.⁶⁵ Bu bağlamda Müslümanların böyle bir tutumu takınması normal ise, Yahudilerin de bu konudaki yaklaşımları da normal görülmesi gerekir. Dolayısıyla Mâtürîdî ve beraber hareket ettiği Hanefî geleneğinin benimsediği söz konusu yaklaşımın ahlaki açıdan bir çelişkiyi içerdiği söylenebilir. Aksi durumda Yahudiler bu görüşlerinden dolayı eleştirilirken benzer görüşü savunan Müslümanların göz ardı edilmesi açık bir çiftte standartta işarete

⁵⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, thk. Mecdî Bâ Sellûm, (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 8/280.

⁵⁶ Bk. Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Yaklaşım*, 29.

⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/391.

⁵⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu’avviz, (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 3/411.

⁵⁹ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 4/89; Ebû Bekr İbnü’l-Arabî, Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1/647.

⁶⁰ Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Yaklaşım*, 29.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, 3/415.

⁶² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, 10/454.

⁶³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, 2/161.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, 2/161.

⁶⁵ Bk. Tesniye 23/19-20.

eder ve Yahudilerin eleştirilmesi anlamsız hale gelir.

Son olarak Mâtürîdî mezkûr ayetlerin nüzul kronolojisine dair herhangi bir bilgiye yer vermez. Ancak gerek er-Rûm 30/39. ayeti bilindik anlamdaki ribâyla ilişkilendirmemesi hem de bu ayetin nüzulüyle ilgili bir bilgiye yer vermemesi onun ribânın yasaklanışında bir tedriciliğin bulunduğu kanaatinde olmadığını gösterir. Ayrıca Mâtürîdî'nin tefsir-te'vîl ayrımı konusundaki yaklaşımı dikkate alındığında Mâtürîdî açısından ayetlerin arasında bir nüzul kronolojisi oluşturulacaksa bunun yolu akli çıkarımdan değil, rivayetlerden geçtiğini söylemek mümkündür.⁶⁶

5.3. el-Âl-i İmrân 3/130. Ayet

Ribâyâ ilişkin Kur'an'da yer alan bir başka ayet meâlen, “*Ey iman edenler! Kat kat arttırılan ribâyı yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.*” şeklindeki Al-i İmrân 3/130. ayetidir. Mezkûr ayet, ribânın tedrici olarak yasaklandığını savunanlardan bazılarının göre bu konuda nazil olan ikinci ayet olduğu söylene de daha önce ifade ettiğimiz üzere müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre üçüncü ayettir.

Mezkûr ayetin, metindeki bağlamına bakıldığında Uhud savaşının anlatıldığı ayetlerin arasında adeta bir ara cümle gibi durmakta olduğu görülür. Bu duruma bazı müfessirler anlam veremezken bazıları da mezkûr ayetin nüzul sebebine ilişkin herhangi bir rivayetin olmadığına dikkat çekerler. Bununla birlikte Şâfiî fâkih ve müfessir Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976) söz konusu ayetin siyak-sibakiyla ilgili münasebetine dair şöyle bir ihtimalden bahseder: Müşrikler ribâdan elde ettikleri mallarla ordularını teçhiz etmiş olmalarından dolayı mezkûr ayetin daha önceki ayetlerle arasında şöyle bir irtibat olabilir: Müşrikler ribâdan elde ettikleri gelirlerle ordularını teçhiz edince, Müslümanlar da ordularını kurup teçhiz etmek için ribâyâ yönelmiştir. Bu yüzden de Allah mezkûr ayetle Müslümanların bu girişimlerinin önünü kesmiştir.⁶⁷ Buna göre ayetin Uhud savaşının yaşandığı yılda nazil olduğunu ve söz konusu ayetin kendinden önceki ayetlerle arasında Kâffâl eş-Şâşî'nin verdiği bilgiler doğrultusunda bir münasebetinin bulunduğu söylenebilir.

Taberî mezkûr ayetin, “*Ey Allah'a ve Resulüne iman edenler! Hidayete erip Müslüman olduktan sonra, cahiliye döneminde yediğiniz gibi artık ribâ yemeyin*” manasına geldiğini belirtir. Ardından da cahiliye dönemindeki ribânın mahiyetine değinir. Cahiliye dönemindeki ribânın, “*Alacaklının vadesi dolduğunda borçlu kişi, “vademi uzat, buna karşılık sana olan borcum da artsın” şeklinde uygulandığına dikkat çeker. Bu bağlamda söz konusu uygulama üzerinden “kat kat arttırılan ribâ” ifadesinin geldiği anlam üzerinde durur ve söz konusu uygulamanın “kat kat arttırılan ribâ” anlamına geldiğini ve Allah'ın bunu haram kıldığını belirtir.⁶⁸ Ayrıca cahiliye döneminde alacaklıların sadece borcun miktarını arttırmakla kalmadıkları, bunun yanı sıra borcun hayvan cinsinden olması halinde bunu hayvanların yaşlarını arttırmak suretiyle gerçekleştirdikleri de ifade edilir. Bu sebeple ayetteki “kat kat arttırılan ribâ” şeklindeki ifadenin hayvanların yaşlarının artırılması suretiyle yapılan uygulamayı da kapsadığı belirtilir.⁶⁹*

Görüldüğü üzere müfessirlerin açıklamalarına göre söz konusu ribânın cahiliye döneminde cari olan nesie/alacak-vade ribâsı olduğu anlaşılır. Ancak bazı müfessirler, Allah'ın ayette cahiliye döneminde katlanarak arttırılan ribânın çirkinliğine dikkat çekmek için “*kat kat arttırılan ribâ*” şeklindeki ifadeye yer verildiğini, buradan hareketle kendisine değinilmeyen diğer ribâ çeşitlerinin haram kapsamından çıkarılmayacağını savunmuşlardır.⁷⁰ Bu itibarla da ayetin hem kat kat arttırılan nesie ribâsı, hem de fazlalık ribâsı olmak üzere tüm ribâ çeşitlerinin şamil olduğu belirtilmiştir.

Çağdaş dönemde Reşid Rızâ,⁷¹ Fazlurrahman,⁷² Süleyman Uludağ,⁷³ gibi bazı âlim ve araştırmacılar Âl-i İmrân 3/130. ayetinde yer alan “*kat kat arttırılan faiz*” şeklindeki ifadeden hareketle Kur'an'da yasaklanan ribânın fahiş bir şekilde katlanarak arttırılan ribâyla alakalı olduğunu, bu yasağın basit faizlerde geçerli olmadığını ileri sürerler. Basit faizin haram kılınmasının sebebi olarak azı vermenin çoğu vermeye de kapı aralayacağını, bu itibarla da katlanarak arttırılan faizin alınmasının önünü kesmek maksadıyla, sedd-i zerâî vasıtasıyla basit faizin de haram olduğunu söylemişlerdir.⁷⁴ Dolayısıyla bugünkü cari faiz uygulamalarının ayette sözü

⁶⁶ en-Nisâ 4/155'ten 161. ayete kadar Yahudilerin tarih boyunca işledikleri dinî-ahlâki cürümleri konu edinmektedir, bu cürümlerin arasında ribâyâ da temas edilmiştir. Dolayısıyla Yahudilerin ribâ ile alakalı bir cürümünden bahsediliyor olması, ribânın Müslümanlara için de haram kılındığını beyan eden ayetin daha önce inmiş olmasını gerektirmez. Ayrıca şeriatın tedrici bir şekilde ilk muhatapların yaşadığı sosyolojik konjonktüre göre şekillendiği düşünülürse en-Nisâ 4/161. ayetin pekâlâ ribânın bilahare yasaklanacağına dair bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

⁶⁷ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)* (Beirut: Dâru İhyâi turâsi'l-Arabî, 1420), 9/363.

⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/204.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/204; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, 3/57-58.

⁷⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 1/506.

⁷¹ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 2/158; 3/94-96.

⁷² Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleleri IV*, çev. Adil Çifçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 100.

⁷³ Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 53.

⁷⁴ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 3/94-96.

edilen ribânın kapsamını girmeyeceğini savunmuşlardır.

Mâtürîdî ise mezkûr ayeti ele alırken öncelikle burada yer alan “*Ribâ yemeyin*” ifadesinin “*Ribâ almayın*” anlamına geldiğini söylemekle başlar. “*Kat kat arttırılmış*” ifadesinin ise birkaç anlama gelebileceğini ifade eder. Buna göre mezkûr ifadenin, ribânın tamamen haram kılınmadan önce gelmiş olabileceğini ve öncelikle ribânın kat kat artırılarak alınmasını yasakladığını söyler.⁷⁵ Bu itibarla söz konusu ayetle ilgili kendisinden sonra nazil olan Bakara sûresindeki ayetlerin zımninden birbirini tamamlayan sürecin parçaları olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle de mezkûr ayetle Bakara sûresindeki ayetlerin arasında ribânın yasaklanmasına ilişkin aralarında bir tedricilik bulunduğu bahsedilebilir.

“*Kat kat arttırılmış*” ifadesinin muhtemel anlamlarından birinin de “*ribâlı işlemlerle servetinizi kat kat arttırmayın*” manasında olduğuna temas eder. Keza bu ifadenin “*ribâyı helâl saymakta ısrarcı olmayın, yoksa sonsuza kadar ona devam edersiniz*” anlamına gelebileceğinden söz eder. Söz konusu ifadenin gelebileceği bir diğer anlamın da “*Allah’ın azabının kat kat arttırılması*” olarak açıklar. Son olarak söz konusu ifadenin şu anlama geldiğini söyleyenlerin bulunduğu da dikkat çeker: “*Bir adam bir başkasıyla belli bir zamanda ödemek kaydıyla bir alışveriş yapar. Zaman dolunca da bunlardan biri kazancını arttırır, diğeri de süresini uzatır.*” Mâtürîdî bu ribâ çeşidinin cahiliye döneminde uygulanan ribâ şekli olduğunu belirtir.⁷⁶ Buna göre Mâtürîdî’nin cahiliye döneminde ribânın nasıl uygulandığına ilişkin Zeyd b. Eslem gibi tüm vadeli işlemlerde değil, Katâde’den gelen rivayet doğrultusunda sadece alışverişte olan bir uygulama olarak değerlendirdiği söylenebilir.

Mâtürîdî, “*Kat kat arttırılmış*” ifadesinin gelebileceği anlamlara değindikten sonra, mezkûr ifadenin ribâ almakla alakalı olduğunu ve “*servetinizi çoğaltmak için kat kat arttırılmış olarak ribâ almayın*” anlamına geldiğini vurgular. Ayrıca bu ifadenin düşük ribâ almanın harâm kılınmadığı anlamına gelmeyeceğini savunur. Zira burada özellikle kat kat arttırılmış ribâ alanların hedef alındığına ve bu işi yapmalarının yasaklandığına dikkat çeker. Ayrıca bunun haricinde düşük ribâ almanın haram kılınmasına ilişkin başka ayetlerin de bulunduğunu ifade eder.⁷⁷ Bu izahıyla Mâtürîdî’nin çağdaş dönemde yapılan basit-bileşik faiz ayırımına sıcak bakmadığı, aksine az çok demeden her türlü ribânın, dolayısıyla basit faizi de harâm olarak değerlendirdiği söylenebilir.

Mâtürîdî, Allah’ın ribânın ne kadar ağır bir vebal içerdiğini göstermek için taşıdıkları bazı âlâmetlere dikkat çektiğini vurgular. Bu âlâmetlerin arasında ribâ yemeye devam edenlerin Allah ve Resul’üne savaşa açmış olmaları, kıyamet günü şeytan çarpmış kimseler gibi olacakları, karınlarının şişireceği, dünyada Yahudilere birçok nimetin harâm kılınarak cezalandırılmaları, Şuayb’ın gönderildiği kavmin ribâlı işlemlerle iştiğal etmeleri yüzünden başlarına gelenleri birer örnek olarak gösterir.⁷⁸

Mâtürîdî mezkûr ayetin sonunda yer alan, “*Allah’tan korkun*” ifadesini “*Ribâyı helal saymaktan sakının, çünkü harâm kılınan bir şeyi helâl sayan kimse küfre girer*” olarak izah eder. Ardında da bu ayetten sonraki “*Allah’a ve Resul’üne itaat edin ki merhamete nail olasınız.*” şeklindeki Al-i İmrân 3/132. ayetinde yer alan “*itaatin*”, “*Allah’ın ribâyı haram kıldığına dair Resul’ün tebliğine itaat edin ve ribâ yaşayın*” ifadesini ise, “*insanlara merhamet edin ve onlardan ribâ almayı bırakmak suretiyle onlara karşı merhametli olun ki size de merhametle muamele edilsin ve böylece cehennemden ve Allah’ın azabından kurtulmuş olun*” manasına geldiğini vurgular.⁷⁹

Görüldüğü üzere Mâtürîdî bahse konu olan ayette geçen ribâyı mutlak olarak ele alır ve söz konusu ifadenin anlam alanını cahiliye dönemindeki ribâlı uygulamalara münhasır kılarak bir daraltma yoluna gitmez. Buna göre mezkûr ribâ ayetine ilişkin bu açıklamaları ribâyı cahiliye dönemindeki işlemlerinden bağımsız olarak daha kapsamlı olarak gördüğü anlaşılır. Hatta ayette yer alan ribânın cahiliye döneminde uygulanan ribâ işlemleriyle de ilişkisinden bahsetse de ayetteki ribânın “*servetinizi çoğaltmayın*” anlamına geldiğine dikkat çeker. Keza “*kat kat arttırılmış*” ifadesinden hareketle düşük ribânın alınabileceğine ilişkin bir anlamın çıkarılmayacağını da özellikle vurgular. Cahiliye dönemindeki ribâ uygulamalarına değinmesine rağmen ayetteki ribâ ile cahiliye dönemindeki işlemler arasında bir bağlantı kurmaz ve ayetteki ribâ kavramını kapsamını herhangi bir şekilde sınırlandırmaz.

5.4. el-Bakara 275-280. Ayetler

Ribâ konusunun Kur’an’da genel olarak ele alınıp açıkça yasaklandığı ayetler Bakara sûresinde geçen şu meâldeki ayetlerdir: “*Ribâ yiyenler, adeta şeytan çarpmış gibidirler. Bu, “Alışveriş, ribâ gibidir” demeleri sebebiyledir. Oysa Allah, alışverişini helâl, ribâyı haram kılmıştır. Artık kime Rabbinin öğütü ulaşır ve o da gelen öğüte uyup ribâdan vazgeçerse, geçmişte bu yolla kazandıkları onda kalır. Tövbesinden dolayı mukafatı da Allah’a aittir. Kim bu işten vazgeçmeyip bu işi sürdürürse, işte böyleleri cehennemliklerdir ve orada temelli kalacaklar. Allah ribâlı kazançlarda bereket bırakmaz; buna karşılık sadakaları bereketlendirir. Allah kafirlik günahına bulaşanları sevmez.” “Ey iman edenler! Allah’ın*

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 2/475-476.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 2/476.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 2/476-477.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 2/477.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 2/479.

emirlerine itaatsizlikten korkun. Mademki inanıyorsanız ribâyâ dayalı alacaklarınızdan vazgeçin. Böyle yapmadığınız takdirde, Allah ve Resulüne savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe edip ribâdan vazgeçerseniz, anaparanız sizindir. Böylece ne siz haksız yere başkalarının malını ne de başkaları sizin malınızı almış olur. Borç verdiğiniz kişi şayet darda ise, maddi durumu düzelineye kadar ona mühlet verin. Hatta eğer bunun ne kadar erdemli olduğunu anlarsanız, borcu yok sayıp başışlamanız sizin için daha hayırlıdır.” (el-Bakara 2/275-276, 278-280)

Mezkûr ayetlerin muvacehesinde Kur'an'da harâm kılınan ribâ kavramının delaletine ve mahiyetine bakıldığında buna ilişkin üç görüşten söz edildiği görülür. Birinci görüşe göre mezkûr ayetlerde sözü edilen ribâ ifadesi mücmeldir. Zira fazlalık anlamına gelen ribânın nasıl bir fazlalık olduğu konusunda bir kapalılık vardır. Söz gelimi, “Allah alışverişi helâl ribâyı harâm kılmıştır” şeklindeki ifadeye yer alan ribâ kavramının nasıl bir fazlalığı ifade ettiği konusunun muğlak kaldığı, zira hem ticarete hem de ribâda bir fazlalığın söz konusu olduğu belirtilir. Bu itibarla mezkûr fazlalığın mahiyetine ilişkin muğlaklığın bazı rivayetlerle giderildiğine dikkat çekilir ve böylece mücmel olan fazlalığın hadislerle mübeyyen, yani açıklandığı ileri sürülür.⁸⁰ Başka bir ifadeyle hadisler vasıtasıyla harâm kılınan ribânın da doğrudan Kurân'da harâm kılınmış ribâ hükmünde olduğu belirtilir.

İkinci görüşe göre ayetlerde yer alan ribâ mücmel bir ifade değildir, cahiliye döneminde uygulana gelen nesîe ribâsı anlamına gelmektedir. Bu görüşü savunan âlimler bunu ribâ ifadesinin bulunduğu ayetlerde başında yer alan “elif-lâm” edatının ahd-i zihni olmasıyla temellendirirler.⁸¹ Yani ribâ ifadesinden kastedilen mana, ayetin indiği ortamdaki muhatapları tarafından anlaşılabilir anlamdır. Hadislerle yasaklanan fazlalık ribâsı ise sedd-i zerâi mucibince asıl olan nesîe ribâsının önünün kesilmesine matuftur.⁸² Üçüncü görüşe göre ise mezkûr ayetteki ribâ, kapsamına hem cahiliye döneminde uygulana gelen nesîe ribâsını hem de hadislerde sözü edilen fazlalık ribâsını birlikte kapsamaktadır.⁸³ Bu görüşü savunan âlimlere göre Allah, hem borç olarak verilen miktara yapılan eklemeyi, hem de ribevî malların birbiriyle mübadele edildiğinde eşitliği bozan eklemeleri ribâ olarak değerlendirmiş ve söz konusu fazlalığın hem alınmasını hem de verilmesini harâm kılmıştır.⁸⁴

Mâtürîdî Bakara 2/275. ayetini açıklarken öncelikle ayette yer alan “yemenin/اكل”, “almak/اخذ” anlamında olduğunu vurgular.⁸⁵ “Alışveriş ribâ gibidir” ifadesini açıklarken onların bununla, on dirhem maliyetindeki bir elbise on bir dirheme satılabiliyorsa, on dirhem de on bir dirheme satılabilir, demektedir. Bu ifadelerle Mâtürîdî ribevî malların birbiriyle mübadele edilirken meydana gelen fazlalık ribâsına dikkat çekmekte olduğu görülür. Hemen ardından da cahiliye döneminde alışveriş ile ribânın birbiriyle benzetilmesine ilişkin bir görüşe yer verir. Buna göre “alacaklının borçludan alacağına vadesi geldiğinde borçludan alacağını ister, borçlu da vadeyi uzat ben de alacağımı artırayım, der. Böylece vade suresinin ertelenmesine karşılık borç da arttırılırdı. Bu yaptıklarının ribâ olduğu söylendiğinde ise vadenin uzatılması ve borcun arttırılması işleminin birbirine eşit işlemler olduğu ileri sürülerek cevap verilir.”⁸⁶ Mezkûr görüşe yer vermekle Mâtürîdî nesîe ribâsına dikkat çeker. Böylece söz konusu ayeti hem fazlalık ribâsıyla hem de nesîe ribâsıyla birlikte irtibatlandırır. Bu itibarla Mâtürîdî'nin mezkûr ayetlerde yer alan ribâ ifadelerinin her iki fazlalığa şamil olan bir anlama geldiği görüşüne sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla yukarıda yer verilen görüşlerin arasında üçüncü görüşü benimseyenlerin arasında yer aldığı söylenebilir.

Mezkûr ayette geçen, “Ribâ yiyenler, adeta şeytan çarpmış gibidirler” şeklindeki ifadeye gelince, müfessirlerin bu ifade hakkında üç görüşten bahsettikleri görülür. Mücâhid (ö. 103/721), Saîd b. Cübeyir (ö. 94/713 [?]) ve Katâde gibi müfessirler tarafından nakledilen birinci görüşe göre ribâ yiyenler, kıyamet gününde kendisine cin çarpmış gibi kalkarlar. Bu, ribâ yiyenlere has bir âlâmet olup bunun sayesinde mahşerdekiler o işinin ribâyâ dayalı kazançta bulunduğunu anlarlar.⁸⁷

Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) tarafından nakledilen ikinci görüşe göre insanlar, “onlar, kabirlerinden fırlayarak kalkacaklar.” şeklindeki Meâric 70/43. ayetinin buyurduğu üzere, süratle mezarlarından fırlayacaklar, ancak ribâlî işlemlerde bulunanlar kendilerine şeytanın çarptığı kimseler gibi, düşe kalka yalpalanarak çıkacaklardır. Dünyada ribâlî işlem yapmaları sebebiyle Allah o kimselerin kıyamet gününde karınlarını şişirip ağırlaştıracaktır. Bu yüzden de ayette sözü edilenler kabirlerinden kalktıklarında hemen yere düşer, koşmak istediklerinde ise koşamazlar.⁸⁸

Üçüncü görüşe göre ise “Takvâlî kimseler şeytan tarafından kıskırtmaya maruz kaldıklarında iyice düşünüp hemen gerçeği görürler.” şeklindeki A'râf 7/201. ayetinde olduğu üzere, şeytanın dokunmasından kastedilen, şeytanın insanı şehvet ve arzularının peşine

⁸⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/183-184; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 4/465-466; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 7/73-74.

⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi'u li'l-Ahkâm*, 3/356.

⁸² İbnü'l-Kayyim, *i'lâmü'l-muvakkî'in*, 2/103. Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 3/94-96.

⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 7/3-4; Muhammed İzzet Derzeve, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000), 6/694.

⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 7/3-4.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 2/269.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 2/269-270.

⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/8-11; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 4/463-464; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 7/74-75.

⁸⁸ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 4/464; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 7/75.

düşmeye ve Allah'tan başka şeylerle meşgul olmaya çağırmasıdır. Mezkûr çağrıya kulak verenler dünya işleri hususunda kendilerine cin çarpmış gibidirler. Bu çerçevede ribâlı işlemler yapan kimseler de dünya sevgisinde ileri gitmiş ve kendilerini tehlikeye atmışlardır. Kişi dünya sevgisi üzerinde öldüğünde ise, bu sevgi onunla Allah arasında bir engel olur. Mal ve dünya sevgisinden dolayı ortaya çıkan bu çarpılma, ahirette bir başka çarpılmanın sebebi olur ve kişiyi Allah'tan mahrum olma zilletine düşürmüştür.⁸⁹

Mâtürîdî “*Ribâ yiyenler, adeta şeytan çarpmış gibidirler*” şeklindeki ifadeleri izah ederken bazı âlimlerin ayette yer alan “yiyenler” ifadesi hakkında bazı âlimlerin “alanlar” anlamına geldiğini, buna bağlı olarak da “şeytanın çarptığı kimse gibi kalkarlar” şeklindeki ifadenin hakiki anlamında değil, temsili anlamda kullanıldığını belirttiklerini ifade eder. Buna mukabil bazı âlimlerin ise ayetteki “yiyenler” ifadesini gerçek anlamda yemek anlamında olduğunu, buna bağlı olarak da “şeytanın çarptığı kimse gibi kalkarlar” ifadelerinin gerçek anlamda ribâ yemelerine karşılık ceza olarak kıyamet gününde mecnun ve boğulmuş kimseler gibi kalkacaklarını ifade ettiklerini belirtir.⁹⁰ Bu bağlamda Mâtürîdî de ayette yer alan “yiyenler” ifadesini genel anlamda “alanlar” şeklinde yorumladığı⁹¹ göz önüne alındığında mezkûr ifadeleri temsili anlamda kabul ettiğini, bununla birlikte diğer anlamı da tamamen reddetmediğini söylemek mümkündür.⁹²

Ayette, ribâlı işlem yapanların adeta şeytan çarpmış olmalarının sebebinin alışveriş ile ribâyı birbirine benzetmeleriyle alakalı olduğu belirtilir. Mâtürîdî onların bu ifadeleriyle şöyle demek istediklerini söyler: On liralık bir giysinin nasıl on bir dirheme satılması meşruysa; paranın da aynı şekilde, on dirhemi on bir dirheme satılması meşrudur. Mâtürîdî mezkûr ayetle Allah'ın böyle düşünenlerin yanlış bir tutum içinde olduklarını haber vermiş ve bu ikisinin eşit olmadığını beyan etmiş olduğunu belirtir. Mâtürîdî ayrıca söz konusu ayette ribâyâ dayalı işlemlerin haram oluşunun cahiliye döneminde de bilindiğinin delilini içerdiğini, çünkü onların alışveriş ile ribâ arasında mukayese yapabilmeyi bildiklerini vurgular.⁹³

Mâtürîdî ayette yer alan “*Kim bu işten vazgeçmeyip bu işi sürdürürse, işte onlar cehennemliklerdir ve orada temelli kalacaklardır.*” kısmının izahında Mu'tezile'nin buradan hareketle büyük günah işleyen Müslümanların cehennemde ebedi kalacaklarına dair yaklaşımlarına atıfta bulunur. Ancak Mâtürîdî söz konusu görüşe itiraz eder ve ayete göre ribâ alanların değil, bunu helal telakki edenlerin edebi cehennemde kalacağına dikkat çeker. Nitekim hemen peşinden gelen “*Allah kafirlik günahına bulaşanları sevmez.*” ifadesinin de bunu desteklediğini belirtir.⁹⁴

Mâtürîdî, “*Allah ribâlı kazançlarda bereket bırakmaz; buna karşılık sadakaları bereketlendirir.*” meâlindeki Bakara 2/276. ayetini izah ederken Allah'ın ribâ yoluyla servetini genişleten kimselerin çocuklarına fayda sağlayamayacaklarını haber verdiğini ve servetlerini Allah rızası için harcamaları halinde servetlerinde bereketin olacağını ve bunun çocuklarına da fayda sağlayacağını ifade eder.⁹⁵

Mâtürîdî, Bakara 2/278. ayette geçen, “*...ribâyâ dayalı alacaklarınızdan vazgeçin.*” kısmını açıklarken Müslümanlar ile harbi gayri müslimler arasında daha önce borçlanma ve ödünç verme işlemleri gerçekleştikten sonra bu gayri müslimler müslüman olduklarında aralarındaki borç ve ödünceleri iade etmeleri gerektiğini, karşı taraf önceden güç kullanarak aldıklarını ise iade etmelerinin gerekmeceğini belirtir. Çünkü onların önceden aldıkları ribâyâ, iade edilmemek üzere sahip olduklarını ve onu geri vermeleri hususunda bir emir bulunmadığını savunur. Savunduğu bu görüşün de Hanefî alimlere ait olduğuna işaret eder ve söz konusu görüşün doğru olduğunu mezkûr ayet üzerinden temellendirmeye çalışır.⁹⁶

Mâtürîdî, Bakara 2/279. Ayette geçen, “*Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüne savaş açtığımızı bilin.*” kısmının izahında İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakleder: “*Ribâyâ dayalı işlemlerde ısrar eden, onu helal kabul edip o işlemleri sürdürmeye devam eden kimseyi devlet başkanı tövbeye çağırmalı, vazgeçerse ne âlâ, ancak vazgeçmezse boynunu vurmalıdır.*” Söz konusu rivayeti naklettikten sonra bu konuda başka bir açıklama yapmaz.⁹⁷ Dolayısıyla bu sukutu, onun da aynı görüşte olduğunu gösteren bir emare olarak değerlendirilebilir.

Aynı ayette geçen “*فَأَذِّنُوا /fe-zenû*” ifadesini de ele alan Mâtürîdî, bu kelimedede bulunan elif harfinin katı' ve vasıl şeklinde okunduğunu ifade eder. Katı' olarak “*fe-âzinû*” şeklinde okunduğunda ayetin, ribâyı helal görenlere yönelik bir ilan olduğunu

⁸⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 7/75.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 2/269.

⁹¹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 2/475, 479; 3/34; 7/597.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 2/269; 10/144.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 2/269-270.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 2/271.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 2/271.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 2/272.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 2/272.

ve bu kişilerin Allah ve Resûl'ünün kendilerine karşı savaş açacağı kimseler oldukları şeklinde bir manayı geldiğini belirtir. Vasıl olarak “fe'zenû” şeklinde okunduğunda ise ayetin bilgi verme konumunda olduğunu ve mananın “Böyleleri savaş açacağımız kimseler konumundadır” olup müminlere yönelik bir hitap olduğunun altını çizer.⁹⁸

Mâtürîdî'nin tüm bu izahlarından anlaşılacaktır ki o, ayetlerdeki ribâyı sadece nesfe ribası olarak bilinen cahiliye ribâsına münhasır kılmamış, bununla birlikte fazıl ribâsına da kapsayacak şekilde yorumlamıştır. Dolayısıyla çağdaş dönemde ortaya çıkan ribâ-faiz ayrımında Mâtürîdî'nin görüşlerinin kaynak olarak kullanılamayacağı söylenebilir.

6. İmâm Mâtürîdî ve Ribânın İleti

Mezkûr ayetlerde zikredilen ribâ, genel olarak nesfe ribâsı, yani cahiliye ribâsı olarak kabul edilse de Mâtürîdî'nin içinde olduğu bir grup tarafından bu ribânın fazlalık ribâsını da kapsadığı görüşü dillendirilmiştir. Bununla birlikte söz konusu ayetler izah edilirken, ahkâm tefsirleri bir kenara bırakılırsa, fazlalık ribâsına oldukça sınırlı bir şekilde temas edilir. Bunun muhtemel sebebi fazlalık ribâsının hadislere istinaden temellendirilmesi olabilir. Bu bağlamda aynı cins ve miktardaki malların biri diğerinden fazla olacak şekilde mübadele edilmesi anlamına gelen fazlalık ribâsı hakkında Hz. Peygamber'den şöyle bir rivayet nakledilir: “Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla birbirine karşılık denk, eşit ve peşin olarak mübadele edilir. Her kim bunlardan birinde fazla verir ve daha fazla isterse o ribâ almış olur. Bundan alan ile veren arasında da fark yoktur.”⁹⁹ Buna göre mezkûr rivayetin fazlalık ribâsının mahiyetini ortaya koyduğu söylenebilir.

Fazlalık ribâsı konusunda âlimler, hangi malların mübadelede ribevî mallar olarak değerlendirileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu çerçevede mezkûr rivayette adı geçen malların altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz olduğu görülmektedir. Mezkûr rivayetten hareketle kimi âlimler söz konusu ribevî malların bu rivayette tatad edilen mallarla sınırlı tutarken, kimi âlimler ise mezkûr hadiste zikredilen malların o günkü koşullarda en fazla mübadele edilen mallar olduğunu ve bunların diğer mallar için ölçü olarak değerlendirilmesinde örnek olarak zikredildiklerini belirtirler. Bu çerçevede âlimlerin büyük çoğunluğu ribevî malların hadiste zikredilen mallarla sınırlı olmadıklarını, bunların dışındaki malların da ribevî özellikler taşıyabileceğini ileri sürmüşlerdir. Buna mukabil Osman el-Bettî (ö. 143/760[?]), Katâde, Tâvûs (ö. 106/725) ve Zâhirîler ribevî malların sadece mezkûr rivayette zikredilen mallarla sınırlı olduğunu savunmuşlardır.¹⁰⁰

Ribâyla ilişkilenecek malların bu altı maddeyle sınırlanamayacağını ileri süren âlimler, bu altı madde ile illet birliği olan başka mallarda da ribânın söz konusu olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak mezkûr hadiste zikredilmeyen maddelerin zikredilenlerle aynı hükümde olabilmesi için hadisteki malların hangi özelliklerinin dikkate alınması, başka bir ifadeyle illetinin nasıl belirlenmesi gerektiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bununla ilgili olarak yaşanan bu tartışmaları “faizin illeti/علة الربا” başlığında ele alındığı görülür. Bu bağlamda Hanefî âlimler faizde illet olacak esasların cins/جنس ile kadr/قدر şeklinde iki esasta kendini gösterdiğini, malların niteliklerine göre kadrın da “ölçü/كيل” ve “tarti/وزن” şeklinde değişebileceğini ifade etmişlerdir. Nitekim altın ve gümüşteki illetin cins ve ölçü olduğunu söylerken, bunların dışındaki mallarda ise illetin cins ve tartı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hanefîler ayrıca ölçülmeyecek kadar az olan bir yiyeceklerde ribânın oluşmayacağını belirtmişlerdir. Buna göre bir elma karşılığında iki elma verilmesinde bir mahzurun bulunmayacağı kanaatindedirler.¹⁰¹ Ancak içinde Sevrî (ö. 161/778), Mâlikî (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi âlimlerin de bulunduğu büyük çoğunluk ise bunda da ribânın cereyan edeceğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰²

Şâfiî âlimler ile Mâlikî âlimlerin çoğunluğu ribânın altın, gümüş ve yiyeceklerde gerçekleştiğini, bu anlamda mezkûr hadiste zikredilen eşyalar arasında altın ve gümüşün illeti olarak cins birliğinin bulunmasının yanında semeniyet/para vasfı taşımaları da olduğunu ileri sürmüş, diğer mallarda ise yiyecek/gıda maddesi olma vasfını öne çıkarmışlardır.¹⁰³

Bu konuda Mâtürîdî'nin yaklaşımına gelince, öncelikle ribevî mallardaki illet meselesine ribâyla ilgili ayetlerde temas etmez. Bu meseleyi, “Dünya ve âhiret hakkında (düşünün ve ona göre davranın diye). Sana yetim çocuklara nasıl davranılacağını soruyorlar. De ki: Onlara sahip çıkıp durumlarını düzeltmek elbette hayırlı bir iştir. Şayet onları onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltten den bozanı ayırıp bilir. Allah dileyeydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüpheli yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir” şeklindeki

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 2/272.

⁹⁹ Müslim, “Müsâkât”, 15 (8/1587).

¹⁰⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 12/112; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfi el-Bârî ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik* (Bulak: Matba'atü'l-Kübra'-Emîriyye, 1313-1315), 4/85; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-hidâye*, thk. Emîn Sâlih Şa'bân, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 8/264.

¹⁰¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/184; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/113-114; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, 4/85-86; Aynî, *el-Binâye*, 8/264-265.

¹⁰² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/352.

¹⁰³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/184; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâm*, 3/353; Aynî, *el-Binâye*, 8/264-265.

Bakara 2/220. ayeti izah ederken ele alır. Bu çerçevede ribâdaki illetin bazı âlimlerinin ileri sürdüğü gibi yemek/gıda maddesinde değil, ölçü ve tartıda olduğunu savunur ve bunu Allah'ın yetimlerle bir arada bulunan kimselere ölçüye ve tartıya bağlı olmayan yiyecekleri onlarla yemelerine müsaade etmesiyle temellendirir. Ona göre ribânın illeti yemekten/gıdadan ibaret olsaydı, yetimlerin bakımlarını üstlenen kişilere ribâ konumunda bulunan şeyleri yemelerine müsaade edilmezdi. Dolayısıyla mezkûr ayet, ribânın illetinin yemek/gıda olduğunu değil, aynı cinsten olan malın ölçü ve tartısındaki fazlalıkta olduğunu göstermektedir.¹⁰⁴

Mâtürîdî mezkûr ayetin tartıyla işlem görmeyen meyvelerin bire karşılık iki meyve ile satmanın caiz olduğuna da delalet etmekte olduğunu belirtir. Ayrıca ölçülebilir veya tartılabilir özelliği bulunmasına rağmen insanların işlemlerinde tartıya ve ölçüye tabi tutmadıkları her şeyi, bire karşılık ikiye satmalarının caiz olduğunu savunur.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere Mâtürîdî ribânın illeti konusunda tamamen Hanefî âlimlerinin görüşünü savunmakta, ribânın illeti hakkında onun "yemek/gıda maddeleri" olduğunu ileri süren âlimlerin görüşünü eleştirmektedir. Bu izahından da Mâtürîdî'nin ribâ konusunda genel olarak Hanefî âlimlerinin görüşünü savunduğunu ve mezkûr ayeti bu görüşlere uygun olacak şekilde te'vil ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca ribânın illeti konusunda ribevî mallardan bahsetmesi ve bunun da fazlalık ribâsıyla alakalı olması, fazlalık ribasını da nesîe ribâsı gibi değerlendirdiğine bir işaret olduğu söylenebilir. Bu noktada da bugünkü bankacılık faizlerinin fazlalık ribâsı bağlamında değerlendirildiği göz önüne alındığında onun görüşlerinden bugünkü cari işleme cevaz verilmeyeceği ifade edilebilir.

Sonuç

İslam geleneğinde ribâ nesîe ve fazlalık olmak üzere iki başlıkta mütalaa edilmiş ve bu iki uygulamanın beraber haram kılındığı kabul görmüştür. Çağdaş dönemde ise Kur'an'da geçen ribânın nesîe ribâsına tekabül ettiği ve fazlalık ribâsını kapsamadığı savunulmuştur. Bu bağlamda Kur'an'da geçen "kat kat faiz yemeyin" ifadesini fahiş bir şekilde alınan ribâ olarak yorumlanmış ve buradan hareketle Kur'an'daki ribânın bugünkü sistemde bileşik faize tekabül ettiği, basit faize şamil olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fazlalık ribâsının da Kur'an'da yasaklanan ribâyâ kapı aralayacağından sedd-i zerâî ilkesinden hareketle ictihad yoluyla haram kılındığı yargısına ulaşılmıştır. İslam geleneğinde fazlalık ribâsının haram kılınmasında temel argüman olarak kullanılan hadisler de problemlidir kabul edilmiştir. Bu temel noktadan hareketle bugünkü bankacılık sisteminde cari olan faiz de fazlalık ribâsı kapsamında olduğu değerlendirilmiş ve dolayısıyla geçmişteki koşullar dikkate alınarak ictihad yoluyla haram kılınan fazlalık ribâsı, bugün başka koşullar oluştuğundan yine ictihad yoluyla haram hükmünün kaldırılacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla fazlalık ribâsı kapsamında yer alan bugünkü bankacılık sistemindeki faizin alınmasında bir mahzur bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mâtürîdî'nin ribâyâ ilgili görüşlerine bakıldığında, öncelikle Kur'an'da geçen ribânın sadece nesîe ribâsını değil, aynı zamanda fazlalık ribâsını da kapsadığı görüşünde olduğu görülür. Mâtürîdî, Kur'an'da "Kat kat ribâ almayın" meâlindeki ifadenin, çokça alınan ribâ manasını içerdiğini kabul etmekle beraber bundan az alınan ribânın istisna edileceği sonucunun çıkartılmayacağını savunur. Mâtürîdî, ribâyâ ilgili ayetlerde fazlalık ribâsına temas ederken hiçbir şekilde sedd-i zerâî ilkesine atıfta bulunmaz. Ribânın illetini açıklarken Mâtürîdî, ribevî mallardan söz eder ve bu konudaki yaklaşımında temel referans olarak hadisleri kullanır ve bu konuda varit olan hadisleri de hiçbir şekilde problemliler olarak değerlendirmez. Ayrıca ribâ işlemi uygulayan bir Müslümanın şayet bu işlemi helal kabul ederek yapıyorsa küfre düşeceğini ve bundan tövbe etmesi gerektiğini, şayet tövbe etmese öldürülmesi gerektiğine işaret eder.

Sonuç olarak Mâtürîdî ribâ konusunda İslam geleneğinde hâkim olan görüşü kabul eder ve nesîe ve fazlalık ribâsı şeklinde bir ayrıma gitmez. Buna göre Mâtürîdî açısından fazlalık ribâsı da tıpkı nesîe ribâsı gibi haram bir işlemdir. Dolayısıyla onun ribâ konusundaki görüşlerinin bugünkü bankacılık faizinin cevazına yol açacağı neticesine ulaşmak mümkün görünmez.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 2/121.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 2/121.

Kaynakça | References

- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. thk. Emîn Sâlih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Beğavî Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Me'âliümü't-tenzil*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1412.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. B.y: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed es-Sâdik Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1992.
- Cevheri, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihhâh*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Fahreddin er-Râzî Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Fazlurrahman. *İslami Yenilenme Makaleleri IV*. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Fazlurrahman. *İslamî Yenilenme*. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Fazlurrahman. "Ribâ ve Faiz". çev. Hakan Şahin. *Ribâ ve Faiz Nedir, Ne Değildir*. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021),
- Gül, Ali Rıza. "İslam'da Fazin Yasağının Temeli Olarak Câhiliyye Ribâsı Kavramı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/1 (Sivas-2017). 701-748.
- Hamûd, Sâmî Hasan Ahmed. *Tatvîru'l-a'mâlî'l-masrafiyye bimâ yettefikü ve ş-şeriatu'l-İslâmiyye*. Kahire: Matbaatu'ş-Şark ve Mektebetuhâ, 1982.
- Herrâsî, Ebû'l-Hasen Şemsülsîlâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. Komisyon. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Atiyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed. *Mücmelü'l-lügâ*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî. *Şerhu fethi'l-kadîr*. nşr. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Muhammed (Ebû'l-Mehâsin) Muhyiddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *İ'lâmü'l-muvakka'in 'an rabbi'l-âlemîn*. nşr. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- İzmirli İsmail Hakkı. "Ribe'l-Fazl ve Ribe'n-Nesîe", *Sebilü'r-Reşâd [Sırat-ı Mustakîm]*, 11/275 (İstanbul-1329). 231.
- Kavak, Özgür., *Modern İslam Hukuk Düşüncesi*. İstanbul: Klasik, 2011.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. 21 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta' el-İmâm Mâlik*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. Abu Dabi, Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâ Sellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mensurîzâde Mehmed Saîd, "İctihad Hataları", *İslam Mecmuası*, 3/28 (1331). 647-650.
- Metruk, Ömer b. Abdilazîz. *er-Ribâ ve'l-Mu'âmelâtu'l-Masrafiyye*. Riyâd: Dâru'l-Âsime, Riyad 1414.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. M. Fuad Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, 1991.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hekîm (Tefsîru'l-menâr)*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1954.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ravâi'u'l-beyân tefsîru âyâtü'l-ahkâm mine'l-Kur'an*. 2 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1980.
- Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed. *Masâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Sevinç, Murat. *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ında Fikhî görüşleri (Nisa Suresi örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şola, Hanefî. *İmâm Mâtürîdî'nin Din-Şeriat İlişkisi Bağlamında Toplumsal Düzen ve Hukuk ile İlgili Ayetlere Yaklaşımı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*. 16 Cilt. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire, Mektebetü İbni Teymiyye, 1955-1969.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Öztürk, Mustafa – Şahin, Hakan. *Ribâ ve Faiz Nedir Ne değildir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh el-Fevzân. 25 Cilt. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430.
- Yolcu, Asiye. *Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Fikhî görüşleri (Mâide Suresi örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus. *Tebyînü'l-hakâik*. 6 Cilt. Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313-1315.